

רשב"ם שמות פרק לב פסוק ד – כוח הטומאה והכישוף

"אלה אלהיך ישראל אשר העלוך מארץ מצרים" - וכי שוטים היו שלא היו יודעים שעגל זה שנוצר היום לא העלם ממצרים? אלא כל עובדי עבודה זרה יודעים שאלוהינו שבשמים ברא את העולם. אך בזה היו טועים, שהתרפים יש בהם רוח טומאה כמו הנביאים שיש בהם רוח הקודש, וסבורים שהעגל שהיה מדבר ברוח הטומאה, כאילו היה מדבר ברוח הקודש של מעלה. ולכך אומרים: "אלה אלהיך ישראל אשר העלוך", כלומר רוח הקדש יש בו וכאילו רוח הקדש הולך לפנינו.⁷

רמב"ן שמות פרק לב פסוקים א, ד – בהשפעת החיזיון בסיני

"אשר ילכו לפנינו" - ... הכתוב הזה הוא מפתח לדעת נכון ענין העגל ומחשבת עושו. כי בידוע שלא היו ישראל סבורים שמשא הוא האלהים, ושהוא בכוחו עשה להם האותות והמופתים ... כי בפירוש אמרו: "אלהים אשר ילכו לפנינו", לא שיהיו נותנין להם חיים בעולם הזה או בעולם הבא. אבל היו מבקשין משה אחר. אמרו: משה שהורה לנו הדרך ממצרים ועד הנה ... הנה אבד ממנו. נעשה לנו משה אחר שיוורה הדרך לפנינו ע"פ ה' בידו. וזה טעם הזכירים: "משה האיש אשר העלנו", לא האל אשר העלם, כי יצטרכו לאיש אלהים. ... שלא בקשו העגל להיות להם לאל ממית ומחיה, וקבלו עבודת אלהותו עליהם, אבל ירצו שיהיה להם במקום משה מורה דרכם.⁸ והנה אהרן הוא אשר הוציא הצורה הזאת, כי הם לא אמרו לו מה יעשה שור או כשב או עז וזולתם, וזהו מאמר החכמים שאמרו (סנהדרין סג א) מלמד שאיוו לאלוהות הרבה, כי הם לא ידעו במה יבחרו ואיזה הטוב להם.⁹ והכוונה לאהרן היתה, מפני שישאל היו במדבר חורב שממה, והחורבן ושמועות עולם יבואו מן הצפון ... כי מן השמאל תבוא מדת הדין לעולם להשיב על כל יושבי הארץ כרעתם. והנה במעשה המרכבה אמר: "פני שור מהשמאל לארבעתם" (יחזקאל א ו) ... ורבותינו למדו אותנו הענין הזה, והם שגלו סודו, אמרו (שמות רבה ג ב, מב ה, מג ח): "ראה ראיתי את עני עמי - אמר לו הקב"ה למשה: משה, אתה רואה ראיה אחת, ואני רואה שתי ראיות. אתה רואה אותן באין לסיני ומקבלין תורתך, ואני רואה היאך מתבוננן בי שאני יוצא בקרוכין שלי, שאתן להם את התורה, שנאמר: "רכב אלהים רבותים אלפי שנאן" (תהלים סח יח), ושומטין אחד מטטראמולין שלי,¹⁰ שכתוב: "ופני שור מהשמאל" (יחזקאל א ו), ומכעיסין אותי בו.¹¹

⁷ ורשב"ם ממשך שם בסקירה של מקרים נוספים, בהם יש כוח טומאה וכישוף, שנראים כמו כוח רוח הקודש: "וכן לבן אמר על התרפים למה גנבת את אלהי. ולנסות בו את ישראל נתן בו רוח הטומאה של מיני מכשפות. ואוב וידעוני נתן כח בו להכחיש פמליא של מעלה ולהגיד גולדות, לדעת אם יהיו תמים ל"י אלהיהם ולא יהיה בהם מעונן ומנחש ומכשף ולא מאמין לאות ומופת של נביאי רוח הטומאה, כדכתיב: כי מנסה ל"י אלהיכם אתכם לדעת אם ישכם אוהבים את ל"י אלהיכם וגו'". ראו דברינו [ונתן אליך את או מופת](#) וכן [בין עבודה זרה לטבע](#) בפרשת ראה, ועוד דברינו [תמים תהיה עם ה' אלהיך](#) בפרשת שופטים, בהם הראינו את מחלוקת הראשונים הגדולה אם יש באמת כח טומאה. אם יש ממש בכוח הכישוף (רמב"ן וסיעתו), מול מי אם לא הרמב"ם, שמבטל כוחות אלה מכל וכל, וקובע שאין הם אלא אחיזת עיניים, רמאויות והולכת שולל. רמב"ן מגייס לצדו את מאמר חז"ל מגמרא סנהדרין סז ע"ב, שרשב"ם מבליע בתוך דבריו: "אמר רבי יוחנן: למה נקרא שמן כשפים - שמכחישין פמליא של מעלה". (רמב"ן בפרשתנו לא הולך בדרך זו כפי שנראה להלן). לפי שיטת רשב"ם, אכן הייתה חיות בעגל, היה שם מופת והוא שהטעה את בני ישראל. היה שם ניסיון, כפי שאח"כ משה חוזר עליו מספר פעמים בספר דברים ובני ישראל לא עמדו בו. אבל לרגע הם לא חשבו שהעגל מחליף את הקב"ה, רק מדבר בשמו ומייצג אותו. בדרכו של רשב"ם הולך גם ריב"א (רבי יהודה ב"ר אליעזר, מבעלי התוספות באשכנז, מאתיים שנה אחרי רשב"ם) ואומר: "אין לך עובד ע"ז שאינו יודע שיש אלהים בשמים שברא הכל, אך הם טועים לומר שרוח הקדש שורה בע"ז שלהם. ובה טעו עושי העגל, שהיו סבורים שרוח הקדש ששרתה על משה בהוציאם ממצרים, שרתה גם על העגל וכדומה להם, שהיה אלוה. ולכך אמרו: אלה אלהיך". לשיטתם, קרה משהו מוחשי בעגל, כגון שהוא דיבר. זה כוח הסיטרא אחרא שמפותח אח"כ מאד בקבלה. ואולי רש"י הסבא כבר קדם לרשב"ם הנכד כשהוא אומר (ראו למעלה): "באו מכשפי ערב רב שעלו עמהם ממצרים ועשאוהו בכשפים".

⁸ בקטע זה של דבריו, צועד רמב"ן בדרך שסלל אבן עזרא, שהעגל היה תחליף למשה, אך משום מה לא נותן לו את הקרדיט (במקרים רבים אחרים רמב"ן מזכיר את פירושו של אבן עזרא ואף מעיר עליו: יפה פירש, או: ואינו כן וכו'). ההוכחה לשיטה זו היא בדברי העם עצמו: "כי זה משה האיש אשר העלנו מארץ מצרים לא ידענו מה היה לו". וזו גם הסניגוריה על אהרון והתנצלותו כלפי משה: "כי לא אמרו לי רק שאעשה להם אלהים אשר ילכו לפניהם במקומך אדוני, שלא ידעו מה היה לך, ואם תשוב אם לא... ואם אולי תשוב יעזבוהו וילכו אחריך כבראשונה. וכן היה הדבר".

⁹ לאחר שפסל את שיטת רש"י על "איוו להם אלוהות הרבה", (בקטע שלא הבאנו), שיטה המבוססת כפי שראינו על מאמר חז"ל, נעזר רמב"ן במאמר זה, כשהוא צועד בדרך הסוד, שהבחירה בעגל קשורה לחזיון של מעמד הר סיני, בו ראו בני ישראל את המרכבה שמתוארת בספר יחזקאל ובה ארבע דמויות: אדם, אריה, שור ונשר.

¹⁰ טטראמולין היא מרכבה שארבע חיות (סוסים) מושכים אותה ובמקרה זה, המרכבה שראה יחזקאל. והאחד שנשמט הוא השור. קרויכן גם הוא סוג של כרכרה או מרכבה קטנה יותר.

¹¹ המדרש שרמב"ן מצטט מופיע בשמות רבה שלוש פעמים. פעם ראשונה בפרשת שמות, בסנה, שמות רבה ג ב, שם המוטיב הוא שאין דנים את האדם אלא לפי מעשיו כעת (ראו שם גם ישמעאל) ולמרות שהיה ידוע שבני ישראל יעשו את העגל לאחר מתן תורה, בכל זאת נגאלו. ופעמיים מופיע המדרש בפרשתנו, בשמות רבה מב ת, ושמות רבה מג ת, בדו-שיח הקב"ה ומשה לאחר מעשה העגל, בו הם אומרים זה לזה: כך בעצם היה ידוע מראש. הקב"ה למשה: הרי הזהרתי אותך מראש, ומשה לקב"ה: ידעת מראש, אז על מה הכעס? אבל הנקודה החשובה שרמב"ן מבליט כאן, היא הקשר בין חיזיון מעשה המרכבה וחטא העגל. רמב"ן, ובעקבותיו תלמידו רבינו בחיי שמרחיב מאד בנושא זה, הולכים בדרך הסוד. השור של המרכבה הוא "אלוהות השמאל" שאיוו להם בני ישראל,

"ויאמרו אלה אלהיך ישראל אשר העלוך" - גם זה הכתוב יורה אותנו, כי אין טיפש בעולם שיחשוב כי הזהב הזה אשר היה באזניהם הוא אשר הוציאם ממצרים, אבל אמרו כי כח הצורה הזאת העלם משם. והנה לא תמצא שיאמר בעגל בשום מקום אשר הוציאנו ממצרים, כי הם מודים במי שאמר "אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים" (לעיל כ ב) ... אבל יאמרו במקומות רבים אשר העלוך, כי יקחו זה במקום היד הגדולה "המחרכת ים השמה מעמקי ים דרך לעבור גאולים" (ישעיה נא י). וזהו שנאמר: "וימירו את כבודם בתבנית שור אוכל עשב" (תהלים קו כא כב) ... והנה עברו על לא תעשה לך אלהים אחרים על פני (לעיל כ ב), כאשר רמזתי שם, ותבין זה.¹²

פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) שמות לב ד פרשת כי תשא – כדמות שראו במתן תורה

"ויצר אותו בחרט" - התיך הזהב בכור ועשאו דמות שור. למה? שהיו ישראל אומרים כדמות שראינו ביום מתן תורה, וכבר כתוב "ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר" (שמות כד י) מלמד שראו מלאכי השרת, וכף רגליהם ככף רגל עגל (יחזקאל א יז), לפיכך שאלו דמות עגל. וכך עשהו יצקו במעבה האדמה כדמות שור. וכתוב "וימירו את כבודם בתבנית שור אוכל עשב" (תהלים קו כ), מלמד שהיה דומה כדמות שור בשעה שאוכל עשב, שהוא מאוס בשעה שהוא אוכל העשב, ואעפ"כ וימירו את כבודם בו.¹³

ספר הכוזרי מאמר א סימנים צב-צז – הצורך בצורות

חטא שהגדילוהו עליהם לגדולתם, והגדול מי שחטאו ספורים ... וחטאתם היה בציור אשר נאסר עליהם ושיחשו ענין אלהי אל מה שעשו בידם ורצונם מבלי מצות האלהים...¹⁴ ונחשב להם לעון מפני שהוציאו המרי מן הכח והמצפון אל גבול המעשה. ולא היה העון ההוא יציאה מכלל עבודת מוציאם ממצרים, אך היה מרי לקצת מצותיו. כי הוא יתברך הזהיר מן הצורות, והם עשו צורה, והיה להם להמתין, שלא יקבעו לעצמם דבר שיקבילוהו וימשכו אחריו ומזבח וקרבתו.¹⁵ וזה היה מעצת מי שהיה ביניהם מן החוזים והאצטגנינים, חשבו שיהיו פעולותם הסבריות קרובות מן המעשים האמתיים ... והדבר ההוא הוא מרוחק ומגונה אצלנו, מפני שאין בזמן הזה צורות נעבדות ברוב האומות, והיה קל בזמן ההוא, מפני שהיו עושים כל האומות צורות לעבוד אותם.¹⁶

פירוש אברבנאל שמות לב א – גם אנחנו עושים אמצעים

ואילו היה חטאתם שעשו בית כרצונם לעבודה לכוין אליו ולהקריב בו קרבתו ולכבדו, לא היה דבר זר ומגונה מאד אצלנו, מפני שאנחנו נוהגים היום לעשות בתים להתפלל ולהתברך בהם, ונאמר שהשכינה חלה בהם ומלאכי אלהים חונים סביבותיהם. ולולי הצורך להתחברות קהלנו, היה הדבר הזה נכרי כאשר היה בימי

בלי שידעו למה הם מתאווים. אהרון הוא אשר הוציא את הצורה הזו בכוונה ובהקשר עם המצב במדבר של חורב ושממה. ואנו נלך בעקבות מדרש שמות רבה זה, ונציע את הסניגוריה שלנו בסוף הדף, ולא עפ"י דרך הסוד.

¹² סוף דבר, מה הוא העגל הזה ששטמו ממעשה המרכבה? "כוח צורה", אמצעי, משהו תחליפי "במקום היד הגדולה" ההופכת ים ליבשה, לא תחליף לאמונה באנכי ה' אלוהיך. אבל, אחרי כל הסניגוריות, רמב"ן מסכים שיש כאן עבירה על הדיבר השני: "לא יהיה לך אלהים אחרים על פני". (מישהו תחליף "יהיה" ב"תעשה", פסוקים עוקבים). ונראה ששוב חזרנו לרש"י.

¹³ ובסיום הדרשה שם: "שלא כפרו בעיקר, אלא שחיבבו עבודת כוכבים לכבוד". בתודה כתוב מפורש: "קול דְּבָרִים אֲתֶם שִׁמְעִים וְתִמְוֶנָה אֵינְכֶם רְאִים זֹלְתֵי קוֹל" (דברים ד יב פרשת ואתחנן). בא יחזקאל ומתאר את כבוד ה' בתמונה ויזואלית ובה ארבע דמויות, ככתוב: "וְדַמּוֹת פְּנֵיהֶם פְּנֵי אֲדָם וּפְנֵי אֲרִיָה אֶל הַיָּמִין לְאַרְבַּעַתָּם וּפְנֵי שׁוֹר מֵהַשְּׂמֹאל לְאַרְבַּעַתָּם וּפְנֵי נָשִׁר לְאַרְבַּעַתָּם" (יחזקאל א י)! באים דרשני חז"ל ומקשרים את מעמד הר סיני עם מעשה מרכבה (שהרי אין לך גדול ממעמד הר סיני) ומסנגרים בכך על בני ישראל שדמות השור שבמרכבה היא שגרמה לכך שעשו את העגל! עד כדי כך סניגוריה על עם ישראל! ומעניין שרמב"ן וסיעתו אינם מזכירים מקור זה שמשתלשל אחורה עד לשמות רבה.

¹⁴ בקטע שהשטמו טוען ריה"ל (ר' יהודה לוי מחבר ספר הכוזרי) שרק חלק קטן מהעם חטא בעגל ושהיו רבים 'מאמינים' שהתקוממו נגד ה'ממרים'. בקטע זה הוא גם מסנגר על 'הגדולים' שסייעו בעשיית העגל (אהרון) במטרה לחשוף את כוונתם ושהמאמינים יתקוממו על הממרים. אבל זה לא עיקר דבריו.

¹⁵ עגל לא, אבל משכן כן. 'עשיית הצורות' היא עניין עדין ומורכב ביהדות ויש לעשותו רק בדרך המותרת. ראו במדבר רבה יב ט: "אתה מוצא במשה שנתן נפשו על שלושה דברים ונקראו על שמו. ואילו הם: דינים, תורה ומשכן ... המשכן מנין? את מוצא שהיה משה מחזר על האומנין בכל יום ובכל שעה, ללמדם כיצד יעשו את המלאכה שלא יטעו בה". "כתבניתם אשר אתה מראה בהר".

¹⁶ לאחר שפתח ואמר שחטא העגל הוא: "חטא שהגדילוהו עליהם לגדולתם", וריכך גם את מספר האנשים שחטאו: "אז גברה המחשבה הרעה על קצת ההמון ההוא הגדול", מגיע ריה"ל לרעיון העיקרי שהוא הצורך להמחשה: "עד שנצטרכו מהם אנשים לבקש נעבד מורגש יכוננו נגדו כשאר האומות, מבלי שיכחשו באלהות מוציאם ממצרים". לשיטתו, החטא היה מקצתו בעצם עשיית הצורה והצורך להמחשה; אבל עיקרו, בצורה ובהמחשה שלא כפי שהצטוו, נכון יותר, לפני שבכלל הצטוו. ציווי המשכן לאחר חטא העגל, גם בתי הכנסת והאמצעים האחרים שאנחנו עושים היום (אריות לקשט את ארון הקודש למשל), הם סניגוריה בדיעבד על מעשה העגל.

המלכות שהיו מוחין במקריבים בבמות. והיו חסידי המלכים הורסים אותן, כדי שלא יגדילו זולתי הבית אשר בחר בו השם והתכונה אשר צוה בה. ולא היו בו הכרובים דבר נכרי לפי שצוה השם בהם.¹⁷

שמות רבה מג ז – אחריות האב על הבן שיצא לתרבות רעה

"למה ה' יחרה אפך בעמך אשר הוצאת מארץ מצרים", מה ראה להזכיר כאן יציאת מצרים? אלא אמר משה: ריבון העולם, מהיכן הוצאת אותם? לא מארץ מצרים, ממקום עובדי טלאים? א"ר הונא בשם ר' יוחנן: משל לחכם, שפתח לבנו חנות של בשמים בשוק של זונות. המבוי עשה שלו והאומנות עשתה שלה והנער כבחור עשה שלו - יצא לתרבות רעה. בא אביו ותפסו עם הזונות. התחיל האב צועק ואומר: הורג אני! היה שם אוהבו, אמר לו: אתה איבדת את הנער ואתה צועק כנגדו? הנחת כל האומניות ולא למדתו אלא בשם, והנחת כל המבואות ולא פתחת לו חנות אלא בשוק של זונות! כך אמר משה: ריבון העולם, הנחת כל העולם ולא שעבדת בניך אלא במצרים שהם כולם עובדי טלאים, ולמדו מהם בניך ואף הם עשו העגל. לפיכך אמר: "אשר הוצאת מארץ מצרים" - דע מהיכן הוצאת אותם.¹⁸

מים שלנו

אנו רוצים להציע סניגוריה משלנו (שמן הסתם כבר קדמו לנו בה אחרים), שבמרכזה הצורך האנושי בהאנשה של מי שנברא "בצלם אלהים". סניגוריה זו נשענת על שלוש רגליים: שיטת רמב"ן בחיבור למעשה מרכבה ו"כוח הצורה", שיטת ריה"ל ואברבנאל בצורך להמחשה ומדרש שמות רבה לעיל בגישתו הפסיכולוגית.

בראשית רבה פרשה כז סימן א – הנביאים לא נמנעים מדימוי וצורה של היוצר

"וירא ה' כי רבה רעת האדם" (בראשית ו ה), כתוב: "כי יש אדם שעמלו בחכמה ובדעת ובכשרון" (קהלת ב כא) – אמר ר' יהודה בן סימון: גדול כוחם של נביאים שמדמים צורה ליוצרה, שנאמר: "וְאֶשְׁמַע קוֹל־אָדָם בֵּין אוֹלָיִ" (דניאל ח טז).¹⁹ א"ר יהודה בר סימון: יש לנו מקרא אחר המְחַנֵּן יותר מזה, שנאמר: "ועל דמות הכסא דמות כמראה אדם עליו מלמעלה" (יחזקאל א).²⁰

¹⁷ אברבנאל נראה כממשיך את דבריו של ריה"ל, אך שים לב להבדל "הדק" ביניהם. בעוד שריה"ל אומר: "והדבר ההוא הוא מרוחק ומגונה אצלנו מפני שאין בזמן הזה צורות נעבדות ברוב האומות", אולי בהשפעת האסלאם שאוסר כל צורה פיגורטיבית, אברבנאל (אולי בהשפעה נוצרית) מזכיר שגם אנחנו עושים "צורות" (בתים) שבימי קדם היו הורסים והיום צורך זה מוכר ומקובל. כמוכן רק באופן מותר והמדויק וכפסע דק בין העגל והכרובים. נראה שמדיון פרשני בחטא העגל, אנחנו גולשים לימינו, לצורך שלנו במבנים ובהמחשות מהמחשות שונות, ולנושא המשכן בכלל [והכרובים](#) (דברינו בפרשה זו) שהיו בו בפרט.

¹⁸ מדרש חז"ל הם מרובים ומגוונים וקשה (אין גם צורך) לסכם את "גישת המדרש" ולהשוות אותה לפרשני המקרא. אבל נראה שניתן לומר שהסניגוריה של חז"ל לא באה מהמעטת חומרת המעשה שהיה עבודה זרה לכל דבר. חז"ל הבינו את המקרא כפשוטו, והמקרא חריף דיו ביחסו לחטא העגל: "רד כי שיחת עמך ... סרו מהר מן הדרך ... הניחה לי ויחר אפי בהם ואכלם וכו'", וחוזרים הדברים בלשון דומה וחריפה בספר דברים פרק ט, בעת שמשה מתאר את שאירע. וכבר אמרו חז"ל: "אין כל דור ודור שאין בו אונקי אחת מחטיו של עגל" (ירושלמי תענית ד ה). ובמדרש ספרי דברים א פרשת דברים: "זו קשה עלי יותר מן הכל. כך אמר להם המקום לישראל: הא ותרה (יתר או ויתרתי על) כל מה שעשיתם. מעשה עגל קשה עלי יותר מן הכל". ואולי בלשון הכי קשה, מאמרו של רבי אליעזר בן יעקב באבות דרבי נתן נוסח א פרק לד: "די הוא עון זה שילקו בו ישראל מכאן ועד שיחיו המתים". וכבר הקדשנו דף מיוחד בשם [חטא העגל לדורות](#) בפרשה זו בשנה האחרת. הריכוך או הסניגוריה של חז"ל באים מהכיוון הפסיכולוגי, מהצגת הרקע ומניסיון להבין את חטא מעשה העגל בהקשר רחב יותר. מדרש שמות רבה זה הוא דוגמה קלאסית לגישה זו. עפי' המדרש, משה לא ממעט בחומרת החטא וגם לא מבקש מחילה לפנים משורת הדין, לא טוען לחילול השם וכו'. משה מתנצח עם הקב"ה, כפי שהמדרש עושה בפעמים כה רבות. משה מזכיר לקב"ה מי הוא העם שבחר בו ומאיפה בא. הסניגוריה של המדרש באה מתזכורת של הפן האנושי בפני האלוהות המוחלטת ומהאחריות שיש לקב"ה כמנהיג ההיסטוריה על הירידה לגלות מצרים בה עוד רגע והעם נטמע ונטמא בעבודה זרה שם. מי שניווט את עם ישראל לחשיכה הגדולה והנוראה של גלות מצרים, מי שהביאם לשוב ולהתחיל את דרכו של אברהם מההתחלה, צריך לזכור שתהליך הגאולה ומסלול האמונה באל אחד הם ארוכים ורצופים עליות ומורדות.

¹⁹ באחד מחזיונות דניאל, על גדת נהר אולי, הוא שומע קול אדם: אלהים או מלאך המדבר בקול אנושי. ראו גם שמות רבה ג א, בהתגלות למשה בסנה שהקב"ה "נגלה עליו בקולו של אביו עמרם". שם זה על מנת לרכך את הדיבור, אבל פה בדרך 'חזקה' יותר.

²⁰ גדול כוחם של הנביאים שמדמים את הבורא, את היוצר, בדמויות הלקוחות מהעולם הנוצר, הארצי והאנושי שלנו. מלבד תיאור מעשה המרכבה בפרק א, העשירי בדימויים ארציים, יש ביחזקאל גם התיאור הבא בפרק י פסוק ח: "וַיֵּרָא לְכַרְבִּים תְּבִינִית יְדֵאָדָם תַּחַת כְּנִפְיָהֶם". אמנם, מדרש ויקרא רבה בפרשת אמור (פרשה כו סימן ח) דורש את הפסוק על "בני אדם שעושים צדקה אלו עם אלו שנאמר: וירא לכרובים תבנית יד אדם". אבל הדימויים האלה, שהתנ"ך מלא מהם, קיימים בשפע ומעידים על כוחם של הנביאים שלא חששו להשתמש בהם. זאת ועוד, בהמשך מדרש בראשית רבה הנ"ל, ה"אדם" שקהלת מדבר עליו שעמלו מתבטא בחכמה, בדעת ובכישרון, הוא בורא עולם: "שעמלו בחכמה – שנאמר: ה' בחכמה יסד ארץ. ובדעת – שנאמר: ובדעתו תהומות נבקעו. ובכשרון – לא בעמל ולא ביגיעה ברא הקב"ה את עולמו, אלא: בדבר ה' שמים נעשו". וכש"האדם" למעלה, הבורא (תבנית יד אדם שתחת כסא הכבוד?) רואה שהאדם שלמטה, זה שנברא בצלמו וכדמותו, רעתו רבה, והוא מבקש להביא מבול לעולם. אבל המבול לא שינה את הטבע האנושי. לאחר המבול מכיר כביכול הבורא באדם מלמטה שיצר בצלמו ושצלם זה מכיל גם את היצר הרע, ככתוב: "וַיֵּאמֶר ה' אֵל לְבוֹ לֹא אֶסַף לְקַלְל עוֹד אֶת הָאָדָמָה בְּעִבּוֹר הָאָדָם כִּי יֵצֵר לֵב הָאָדָם רַע מִנְעֻרָיו".

מדרש תהלים (בובר) מזמור ה – בין מעשה מרכבה לעגל, האדם באשר הוא שם

... אמר להן: איני דן את האדם אלא לפי מעשיו של אותה שעה, שנאמר: "באשר הוא שם" (בראשית כא ז), ולא כשעה שהוא עתיד להיות שם.²¹ ר' חנינא בר פפא פתר קריא בירבעם: "ושניהם לבדם בשדה" (מלכים א יא כט), שהוא שקול כאחיה השילוני, שנאמר: "וישבו שניהם יחדו" - שישבו לברר מעשי מרכבה. ועמדו מלאכי השרת לפני הקב"ה ואמרו לפניו: רבש"ע, אדם שהוא עתיד להעמיד שני עגלים, אתה מגלה לו מעשה מרכבה!! אמר להם: עכשיו מה הוא, צדיק או רשע? אמרו לו: צדיק. אמר להם: איני דן את האדם אלא לפי שעתו.²²

ספר מורה הנבוכים חלק א פרק א – המלחמה בהאנשת האלוהות

כבר חשבו בני אדם, כי צלם בלשון העברי יורה על תמונת הדבר ותארו, והביא זה על הגשמה גמורה, לאמרו: נעשה אדם בצלמנו כדמותנו. וחשבו שהשם על צורת אדם, רוצה לומר: תמונתו ותארו, והתחייבה להם ההגשמה הגמורה, והאמינו בה, וראו שהם אם יפרדו מזאת האמונה יכזיבו הכתוב. וגם ישימו השם נעדר, אם לא יהיה גוף בעל פנים ויד כמותם בתמונה ובתואר ... זה תכלית מה שחשבוהו רוממות בחוק השם.²³

... אבל הערתנו הנה בזה הפרק, היא לבאר ענין צלם ודמות. ואומר כי הצורה המפורסמת אצל ההמון, אשר היא תמונת הדבר ותוארו, שמה המיוחד בה בלשון עברי תואר. אמר יפה תואר ויפה מראה, מה תארו כתאר בני המלך. ונאמר בצורה המלאכית, יתארהו בשרד ובמחוגה יתארהו, וזהו שם שלא יפול על השם יתברך כלל חלילה וחס.²⁴

שבת שלום**מחלקי המים (ומתפכחי מין)****תוספות והשלמות²⁵****מדרש תנחומא פרשת בשלח סימן כב – רושם רגלי אדם**

"הנני עומד לפניך שם על הצור בחורב" [שמות יז ו], אמר ליה הקדוש ברוך הוא: כל מקום שאתה מוצא שם רושם רגלי אדם - שם אני לפניך.²⁶

²¹ מדובר על ישמעאל: "שמעתי את קול הנער באשר הוא שם". ראו רש"י על הפסוק שם, בראשית כא יז.

²² נראה שמדרש זה הוא השתלשלות של מדרש שמות רבה שמוא ברמב"ן לעיל, בו הקב"ה אומר למשה: "אתה רואה ראייה אחת, ואני רואה שתי ראיות". אתה רואה את מעמד הר סיני וקבלת התורה, ואילו אני רואה איך מתוך מעשה מרכבה הם שומטים את השור ומורידים אותו למטה ועושים ממנו עגל זהב. גם שם וגם כאן התשובה היא שאין דנים את האדם אלא לפי מעשיו ברגע זה: ישראל בעת קבלת התורה, ירבעם שכעת הוא צדיק ועוסק במעשה מרכבה עם הנביא אחיה השילוני (וישמעאל לפני שנעשה פרא אדם). ההשמטה (תולדה) של מעשה העגל מחזיון מעשה מרכבה חוזרת שוב בימי אחיה וירבעם, בנייתוק מבית המקדש שבנה שלמה ושלכאורה כפר סופית על מעשה העגל. ראו דברינו [חטא העגל לדורות](#) שם דנו בקשר של עגל הזהב שבמדבר עם העגלים שעשה ירבעם. ראו שם מדרש איכה רבה פרשה ב סימן ג: "עד היכן חטאו של עגל קיים? ר' ברכיה ואמרי לה ר' נחמיה בן אלעזר: עד עגליו של ירבעם בן נבט". ובגמרא סנהדרין קב ע"א: "אמר רבי אושעיא: עד ירבעם היו ישראל יונקים מעגל אחד, מכאן ואילך - משנים ושלשה עגלים". (כבר הרחבנו לדון על [עגלי ירבעם](#) בפרשה זו). דימוי הצורה ליוצרה, בכוחם של הנביאים, לא נחלש עם השנים וסכנת ההאנשה המתלווה לדימוי זה לא חלפה. ואולי גם זה חלק מהמשמעות של המשפט: "אין לך דור שלא לוקה מחטא העגל".

²³ ההגשמה כדרך של אמונה באל.

²⁴ בתחילת ספרו מורה הנבוכים מבאר הרמב"ם מה הם "דמות" ו"צלם", כחלק מתפיסתו השוללת מכל וכל, כל האנשה של האל (מה שמכונה, אנתרופומורפיזם). לא בכדי פותח הרמב"ם את ספרו הפילוסופי מורה הנבוכים בנושא זה ולא קלה הייתה מלחמתו בתופעת האנשת האל, בכל אותם שהבינו את "יד ה'", "חרון אף ה'", "ריח ניחוח לפני" וכו', באופן מילולי, ומצאו לכך לא מעט סימוכין בחז"ל. עצם הצורך להילחם בדעות האלה, בימיו של הרמב"ם, (אולי עדיין גם בימינו), כשלושת אלפים שנה לאחר חטא העגל, רק מוכיח עד כמה משוקע הנושא ביהדות. ויזכירו גם פסיפסים, ציורים ואפילו תבניות פיגורטיביות שנמצאו ואולי עוד מצויים בבתי הכנסת. חטא העגל הוא ללא ספק מקרה קיצוני של האנשה שהפך לעבודה זרה ונלוותה לו הקריאה: "אלה אלוהיך ישראל". מצופה היה מעם ישראל ומירבעם שיעבירו קו ברור בין דמות השור (והאדם) שבמרכבה ובכסא הכבוד ובין עגל זהב מעשה ידי אדם, שמושם על מנת לעבודו. (מצופה אולי גם מדמות כמו אחיה השילוני שייזהר בעיסוק במעשה מרכבה). אבל אפשר גם למצוא סניגוריה לאלה שלא תמיד הבינו היכן עובר הקו ומה בין האנשה של משל וחיזיון ובין האנשה של עבודה זרה. את הרמב"ם האידיילי של פתיחת מורה נבוכים, אפשר לאזן ברמב"ם ההיסטורי של תהליך היווצרות עבודה זרה מהאמונה באל אחד (וחזרה לאמונה באל אחד), כמתואר בתחילת הלכות עבודה זרה: "בימי אנוש טעו בני האדם טעות גדול וכו'". טעות גם אם גדולה היא דבר נסלח, בפרט שראינו ששורשיה נעוצים בעצם הבריאה של "האדם" למטה ע"י "האדם" שלמעלה..

²⁵ הוספות למטיבי לכת ואוחזי המשוט בים המדרש. ברבות הזמן, גילינו מקורות נוספים שעשויים להצטרף לנאמר לעיל, באופן זה או אחר ויסייעו למבקשים להוסיף ולהעמיק בנושא.

²⁶ במסה ומריבה, בעת שהעם צמא למים, מורה הקב"ה למשה: "עבר לפני העם וקח אתך מזקני ישראל ומטף אשר הכית בו את היקח בידך והלקת: הנני עומד לפניך שם על הצור בחורב והכית בצור ויצאו מננו מים וכו'". אין כאן רק מעשה נס של הוצאת מים מן הסלע לעיני העם. הקב"ה אומר למשה: אני אהיה שם. זה, מן הסתם אותו צור בחורב שם מראה הקב"ה את כבודו למשה, כפי בקשתו לאחר חטא העגל, ומלמדו את יג מדות הרחמים. גם כאן: "הנני עומד שם לפניך על הצור" - כבודי יהיה שם. ואין יידע

מסכת מנחות דף קי עמוד א – הגויים מכירים באלהא

אמר רבי אבא בר רב יצחק אמר רב חסדא, ואמרי לה אמר רב יהודה אמר רב: מצור ועד קרטיגני מכירין את ישראל ואת אביהם שבשמים, ומצור כלפי מערב ומקרטיגני כלפי מזרח אין מכירין את ישראל ולא את אביהן שבשמים. איתיביה רב שימי בר חייה לרב: "כִּי מִמְּזָרְחַ שְׁמֶשׁ יָעֵד מְבוֹאוֹ גְדוֹל שְׁמֵי בְּגוֹיִם וּבְכָל מְקוֹם מְקַטְר מְגִשׁ לְשָׁמֵי וּמִנְחָה טְהוֹרָה כִּי גְדוֹל שְׁמֵי בְּגוֹיִם אָמַר ה' צְבָאוֹת" (מלאכי א יא); אמר ליה: שימי, את; דְּקָרוּ לִיה "אלהא דאלהא".²⁷

מסכת חגיגה דף יג עמוד ב – יחזקאל משנה במעשה מרכבה

כתוב אחד אומר: "וּדְמוּת פְּנֵיהֶם פְּנֵי אֲדָם וּפְנֵי אֲרִיָּה אֶל הַיָּמִין לְאַרְבַּעַתָּם וּפְנֵי שׁוֹר מִהַשְּׂמֹאל לְאַרְבַּעַתָּן וּפְנֵי נֶשֶׁר לְאַרְבַּעַתָּן" (יחזקאל א י) וכתוב: "אַרְבַּעָה פָּנִים לְאֶחָד פְּנֵי הָאֶחָד וּפְנֵי הַכְּרוֹב וּפְנֵי הַשְּׂנִי פְּנֵי אֲדָם וְהַשְּׂלִישִׁי פְּנֵי אֲרִיָּה וְהָרְבִיעִי פְּנֵי נֶשֶׁר" (יחזקאל י יד) ואילו שור לא קא חשיב! אמר ריש לקיש: יחזקאל ביקש עליו רחמים והפכו לכרוב.²⁸ אמר לפניו: ריבונו של עולם! קטיגור יעשה סניגור?²⁹

מסכת ברכות דף לב עמוד א – תוצאה של וינצלו את מצרים

... דבי רבי ינאי אמרי, מהכא:³⁰ "ודי זהב" (דברים א א), מאי ודי זהב? אמרי דבי רבי ינאי, כך אמר משה לפני הקב"ה: ריבונו של עולם, בשביל כסף וזהב שהשפעת להם לישראל עד שאמרו די - הוא גרם שעשו את העגל.³¹ אמרי דבי רבי ינאי: אין ארי נוהם מתוך קופה של תבן אלא מתוך קופה של בשר.³² אמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן: מנין שחזר הקב"ה והודה לו למשה - שנאמר: "וכסף הרביתי להם וזהב עשו לבעל" (הושע ב 33).³³

משה איזה צור הוא זה מכל הצורים והסלעים שם סביב הר חורב? אותו צור שיש בו "רושם רגלי אדם", ששקועה בו תבנית כף רגל אדם. מה פשר דבר זה? האם ניתן לחבר אותו למרכבה של יחזקאל שגם בה יש דמות אדם ולדברי רמב"ן לעיל? לא זו אף זו, נראה לחבר עניין זה גם ללבנת הספיר הזוהרת בלבנותה ברקיע ושקוע בה חותם סבל אנוש. ראו דברינו [לבנת הספיר](#) בפרשת משפטים. שקוראים לו: אלוה האלהים. נראה שבימי המשנה והתלמוד הכירו חז"ל בכך שגם אומות העולם שעדיין עובדות אלילים, מסכימים שיש אלוה מעליהם ומכירים את "אביהם שבשמים" של ישראל. רבי אבא בר רב יצחק בשמו של רב עדיין מחלק בין אלה שמכירים "את ישראל ואת אביהם שבשמים" ובין אלה שאינם (עדיין), אך בא רב שימי ומקשה עליו מפסוק בספר מלאכי (תחילת בית שני) שממנו משתמע שכל הגויים "ממזרח שמש עד מבווא" מכירים בגדולת הקב"ה ואף מקטירים לכבודו! נזוף בו רב ואומר לו: "אתה הוא שימי חכם גדול ומקשה לי דבר זה?" (לשון רש"י שם). התשובה היא שהגויים אכן עדיין עובדי אלילים, אבל מכירים בכך שיש כוח גדול מעל אליליהם, הוא הקב"ה, והם קוראים לו: "אלהא דאלהא". ראו הדף [ממזרח שמש עד מבווא גדול שמי בגויים](#) שם הרחבנו בנושא. ראו גם דברי משה בספר דברים (י יז): "כִּי ה' אֱלֹהֵיכֶם הוּא אֱלֹהֵי הָאֲדָנִים וְאֲדָנֵי הָאֲדָנִים". ופירוש רבינו גרשום בגמרא שם שממעט בערך הכרת הגויים את הקב"ה: "דקרו ליה אלהא דאלהא - היינו גדול שמי בגויים אבל אין יראין אותה". ולעומתו, פירוש רש"י הירש על מלכיצדק בפרשת לך לך, בראשית יד יז-יח: "נמצאת אומר: הידיעה על אל עליון - "אלהא דאלהא" כלשון חז"ל - לא נשתכח מעולם אף מלב עובדי האלילים". (ראו דברינו [מי אתה מלכי צדק](#) בפרשת לך לך). והדברים קשורים כמובן לדברי הרמב"ם הידועים בפתח הלכות עבודה זרה על הטעות של דור אנוש ואחריו שהלכו בכיוון ההפוך, מאמונה באל אחד לאמונה בשיתוף ומשם לעבודה זרה גמורה (ובהמשך דברי הרמב"ם שם שהמשך התדרדרות זו באה לידי ביטוי אצל עם ישראל במצרים שעוד רגע ונטמע כולו בגילולי מצרים). מה לכל זה לנושא שלנו? האם נוכל לומר שגם בני ישראל שחיפשו תחליף למשה, עבדו את העגל בבחינת "אלהא דאלהא"?

²⁸ כיוון שהזכרנו את דמות השור שבמעשה המרכבה שאפשר שממנו טעו בני ישראל בעשיית העגל, נראה שמן הדין להביא גמרא זו. הגמרא מצביעה על הבדל בדמויות המרכבה בין החיזיון הגדול של יחזקאל בפרק א ובין החיזיון הקטן החוזר בפרק י. בראשון נזכר שור לצד האריה, הנשר והאדם ואילו בשני נשמט השור ובמקומו מופיע כרוב. מה הסיבה לכך? זכרון מעשה העגל. יחזקאל מוחה בפני הקב"ה ומבקש לסלק את השור מהמרכבה. אבל השור הופיע במעשה המרכבה ויחזקאל שהרבה כעס על בני ישראל בנואותיו, יכול היה להשתמש במראה המרכבה לסניגוריה על ישראל. באופן אחר נוכל לומר שבעקבות מעשה העגל סולק השור ממראה המרכבה ואולי גם זו זכות וסניגוריה לישראל. אך מה נעשה עם דמות הנשר והאריה? וביותר עם דמות האדם! ראו בהמשך הגמרא שם שהיא שואלת אם כרוב הוא ינוקא, כפי שמכנים נערים צעירים בבבל, אזי יש כעת שתי דמויות אדם במרכבה: "היינו פני כרוב היינו פני אדם"! מתרצת הגמרא שזה אדם מבוגר וזה צעיר. ומה הועילו חכמים בכך? כעת הסתלק השור ונכנסה דמות אנוש שנייה במעשה המרכבה? והרי פסלים רבים היו בדמות אנושיות!

²⁹ ולשאלת הגמרא ששמה בפי יחזקאל: הכיצד זה ייעשה קטיגור סניגור? תשובתנו היא: כן, פעמים רבות שהקטיגור נעשה סניגור וזו אולי הסניגוריה הטובה ביותר. ראו דברינו [קטיגור נעשה סניגור](#) בדפים המיוחדים ושם לא מעט דווקא סביב חטא העגל, בניית המשכן וחניכת אהרון ובניו לכהונה.

³⁰ הגמרא דנה שם בפסוקים במקרא שיכולים ללמד סניגוריה על חטאי בני ישראל ששבויים בידי היצר הרע שהקב"ה ברא, כגון הפסוק ביחזקאל לו כו: "והסרתי את לב האבן מבשרכם ונתתי לכם לב בשר". ראו שם הקטע שדלגנו עליו וקצרנו.

³¹ ראו בלשון יותר ברורה בדברים רבה (ליברמן) פרשת דברים L "א"ר אלעזר: הפחות שבישראל הוציא תשעים חמורים של כסף ... הוי הכסף וזהב שיצא בידם גרם להם לעשות ע"ז, אלו הוציאו בידם קישואין ודלועים היו עושים ע"ז, אלא הכסף וזהב שיצא בידם, ויעשו להם אלהי זהב".

³² ובמקבילה בסנהדרין קב ע"א: "אין ארי דורס ונוהם מתוך קופה של תבן, אלא מתוך קופה של בשר", לאחר שטרף ושבע.

³³ מי או מה גרם לחטא העגל (תרם לו)? השאלת הכסף והזהב של בני ישראל מהמצרים. ומי ציווה זאת? הקב"ה, כבר בסנה, ככתוב בשמות ג כא-כב: "וְנָתַתִּי אֶת חֵן הָעַם הַזֶּה בְּעֵינֵי מִצְרַיִם וְהָיָה כִּי תִלְכוּן לֹא תִלְכוּ רִיקָם: וְשָׂאֵלָה אִשָּׁה מִשְׁכַּנְתָּהּ וּמִגֵּרַת בֵּיתָהּ כְּלֵי כֶסֶף וְכֵלֵי זָהָב וְשִׁמְלַת וְשִׁמְתָם עַל בְּנֵיהֶם וְעַל בְּנֵיהֶם וְנִצְלַתְם אֶת מִצְרַיִם". והביצוע בשמות יב לה-לו: "וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל עָשׂוּ כְּדַבַּר מֹשֶׁה

וַיִּשְׂאֲלוּ מִמִּצְרַיִם כָּל־כֶּסֶף וְכָל־זָהָב וַיִּשְׁמֹלְתָ: וְה' נָתַן אֶת־חֹן הָעַם בְּעֵינֵי מִצְרַיִם וַיִּשְׂאֲלוּם וַיִּנְצְלוּ אֶת־מִצְרַיִם". זהב זה גרם לחטא העגל ובעקיפין גם לצורך במשכן: "יבוא זהב משכן וכפר על זהב העגל" (ספרי דברים א). ומה מקור כל העניין? ההבטחה לאברהם בברית בין הבתרים "ואחרי כן יצאו ברכוש גדול" – הוא אברהם שירד גם הוא למצרים ויצא ממנה ברכוש גדול ממצרים. אז במי נוכל עוד לתלות את הקולר? מי עוד יבוא ויסגור על בני ישראל שעשו את העגל?